

Luigi Zoja

dějiny

arogance

psychologické aspekty
neomezeného růstu

s předmlouvou
Tomáše Sedláčka

prostor

Luigi Zoja
Dějiny arogance
Psychologické aspekty neomezeného růstu

PROSTOR

luigi zoja
dějiny **psychologické aspekty**
arogance **neomezeného růstu**
s předmlouvou
tomáše sedláčka

PROSTOR | PRAHA | 2020

© Luigi Zoja, 2003, 2020
Translation © Helena Lergertporer, 2020
Preface © Tomáš Sedláček, 2020
Czech edition © PROSTOR, 2020

ISBN 978-80-7260-476-0

Knihu finančně podpořilo
Ministerstvo kultury České republiky

Questo libro è stato tradotto grazie ad un contributo alla traduzione assegnato dal Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale Italiano.

Tato kniha vychází za finanční podpory italského Ministerstva zahraničních věcí a mezinárodní spolupráce.

OBSAH

Úvodní slovo Tomáše Sedláčka // 9

Předmluva k českému vydání // 12

část první

PROBLÉM // 15

1. Mýtus růstu, mýtus mezí // 17
2. Cesta na území psychologie // 28
3. Meze úsilí v nezápadních kulturách // 36

část druhá

HELÉNSKÁ MINULOST // 53

4. Egoismus tradičních bohů // 55
5. Řecký smysl pro meze // 69
6. Dějiny se dávají do pohybu // 89
7. Velké změny // 113

část třetí
OD ŘEKŮ PO SOUČASNOST // 155

8. Kontinuita a proměny: od smyslu pro
dodržování mezí k touze po nekonečnu // 157
9. Kontinuita mýtu mezí: řecké báje // 172
10. Kontinuita mýtu mezí: báje Západu // 186

část čtvrtá
TREST SE VRACÍ // 205

11. Dějiště krize // 207
12. Cesta k obnově // 227
13. Smrt, deprese a vina // 242

- Poznámky // 251*
Bibliografie // 279
Seznam citované literatury // 281

ÚVODNÍ SLOVO TOMÁŠE SEDLÁČKA

Kniha, kterou držíte v ruce, patří ke krasojízdě dějinami intelektuálního vývoje nás lidí – a to nejen na Západě. Vždy jsem oceňoval, když se někdo dokáže pořádně zabrat do jednoho tématu, do jednoho proudu, do jedné vlastnosti či tendence, v tomto případě arogance, a prozkoumat jej ze všech úhlů. Kde je počátek daného pocitu či slova? Jak a z čeho se zrodila ona síla, jak se proměňovala, kde přibírala jiné vlivy, kdy se štěpila a zejména: jak se vyvíjela v jiných – nám často nepředstavitelných – kontextech vzdálených kultur a způsobů přemýšlení? Jak úplně jiní jsme mohli být, kdybychom šli trošku jiným směrem, jiným tempem, s jinou písni na rtech...

Průniků mezi hlubinnou psychologií a konvenční ekonomikou není mnoho, dílo profesora Zoji sem však jistě patří. Dovolte mi tedy prosím osobní vzpomínku. Když jsem se s dílem profesora Zoji rozhodl pracovat, měl jsem již několik jeho knih. V jedné z nich jsem objevil tak zajímavý citát, že mi připadalo škoda jej krátit, a zároveň jsem jej považoval za příliš dlouhý na to, abych jej citoval bez vědomí autora. V té době jsme s rakouským kolegou Oliverem Tanzerem připravovali naši novou knihu *Lilith und Dämonen des Kapitals* (Hanser Verlag, 2015). Byl to pokus o psychoanalýzu ekonomie jako celku. Jakými psychickými poruchami trpí, jaké má vlastnosti, co skrývá, čeho se bojí, v co doufá. Chování ekonomiky totiž například do značné míry odpovídá chování člověka s bipolární

poruchou, i ekonomika se chová maniodepresivně (jenže mánii považujeme za nový normál). Každopádně v nás citát profesora Zoji silně zarezonoval a musím říct, že do velké míry ovlivnil celkové ladění naší knihy a smýšlení nad tématem. Po dlouhém hledání jsem na pana profesora našel e-mail a požádal ho, zda mohu jeho text ocitovat. Na odpověď jsem si musel chvílku počkat, jak by to člověk u věhlasného akademika také předpokládal, nicméně dárkem mi bylo seznámení s jedním z nejzajímavějších evropských myslitelů naší doby. Jeho tematický záběr sahá od otcovství, arogance, násilí až po budoucnost naší civilizace. Onen citát pocházel z anglického vydání *Dějiny arogance* a vy ho najdete na začátku první kapitoly této knihy, která překrásným způsobem nejen mapuje historii arogance, ale též aroganci pitvá ze všech stran, od jejího bájného zrodu až po její dnešní modifikace a přerody. Obzvlášť jsem ocenil průlet jinými, nám vzdálenějšími kulturami, třeba čínskou a japonskou či tradicí buddhistickou. Autor nás varuje, že místo toho, abychom hledali ducha – toho Ducha, co nám chybí –, tak arogantně nejsme schopni podívat se sami sobě do očí a přijmout v tomto smyslu odpovědnost a zároveň s ní nějaký rozumný způsob, jak se dívat sami na sebe a naše bytí zde pod Sluncem.

Silně na mě zapůsobila myšlenka profesora Zoji, že slovo arogance se téměř automaticky pojí s dvojslovím arogance moci. Arogance se stává mocným, a arogance sama je mocná. Možná až moc. Arogance má staré kořeny, podle mýtů je s námi od samého počátku a málokdy se vyskytuje v kombinaci s pokorou, uvědoměním si správné pozice v hierarchii bytí a úctou k svému okolí, k strukturám nadě mnou, pode mnou i vedle mne. Koneckonců Tolkienův prsten moci byl schopen podmanit si nejen zlé, ale i dobré. Proto na něj moudrý Gandalf raději nikdy ani nesáhně – absolutní moc korumpuje náš charakter absolutně. Je lepší se sám omezit. Stát se nelítostným cenzorem sebe

sama, sám sobě tvrdým kapitalistou, nalézat sílu (i sebe) v následování nikoli sebe, ale tichého vanutí Ducha, který, ač by jediný mohl, chová se k nám opakem arogance.

Je nám z mýtů i historie známa arogance lidí a je nám známa arogance božstev a panovníků. Arogance mocných. Jenže občas zapomínáme i na moc bezmocných a na jistou aroganci zdola. Je to „arogance“ slabých. Ta se projevovala i v celkem sympatické aroganci rebelů, kteří nezbytně přehnaně arogantně věří ve svůj záměr. A tak jistě Mojžíš musel na Faraona působit arogantně, když si myslel, že může Faraonovi ukrást levnou pracovní sílu jen tak pod nosem, oficiálně a za bílého dne. Starozákonní Job je svými přáteli považován za arogantního a vlastně i on sám po zásahu Božího hlasu dochází k závěru, že zřejmě arogantním i byl (byť stále přesně netuší, kde přesně udělal chybu).

Dnešní čtenáři tuto knihu ocení nejen pro její analýzu a kritiku představy neustálého růstu, ale též kritiku požadavku, imperativu růstu. Růst hrubého domácího produktu se stal jakýmsi základním kamenem, předpokladem fungující společnosti, něčím, co nás spojuje jako lidstvo. Z ekonomie se stala nejekumeničtější víra světa – vždyť i naše peníze se tak jmenují: „kredit“ lze do češtiny přeložit jako „věrovky“. Koneckonců krásné české slovo „úvěr“ v sobě kořen slova víra nezapře. Také proto máme věřitele (věřící). Peníze jsou zkonkretizovanou vírou v budoucnost, ve stejný systém, stejnou možnou interpretaci světa, ve stejný příběh. I proto je užitečné mít zde myslitele, kteří tuto kolektivní víru umí zpochybnit (tedy spíš než myslitel by se hodilo slovo ne-myslitel nebo od-myslitel) a podívat se na ni kriticky zvenku. Myslím, že pohled ze strany psychologie – a konkrétně analýzy arogance – je velice šťastný úhel náběhu.

TS

Praha, prosinec 2020

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ

Od konce středověku po období, které Evropané nazvali renesancí, se Západ připravoval na převratnou expanzi v poznání, vědě, technologii, geografii: chystal se kolonizovat zbytek světa, podrobit si jej, resp. jej přimět, aby přijal jeho kulturu. Čína dynastie Ming však v té době byla mnohem silnější, technicky vyspělejší, hospodářsky mocnější a lidnatější než celá Evropa. Udržovala vztahy s velkou částí Asie a dokonce i Afriky, kde vybírala tributy. Kdyby se tehdy výprava Kryštofa Kolumba míjela s nějakou čínskou flotilou, vypadala by jako hrstka záchranných člunů, tak velké byly rozdíly v jejich dimenzích. Z dnešního pohledu, který automaticky počítá s potřebou expanze, máme za to, že tehdejší Čína by bývala snadno dobyla celý svět. Proč to neudělala? Pro čínské myšlení byla idea rovnováhy důležitější než idea růstu. Zvětšit své území? Čína už byla největší z tehdy známých zemí. Udělat ze sebe střed světa? Čína jím byla odedávna, ze své podstaty. Čung-kuo, výraz, kterým se dodnes v mandarínštině označuje Čína, znamená „země středu“. Pokud se ten, kdo je ve středu, dá do pohybu, ztratí svou centrální pozici, rovnoměrně vzdálenou od všech jiných významných souvislostí.

Je známo, že od té doby se expanze stala pro Evropu hlavním cílem. Ve všech směrech platí, že z ní učinila středobod své mentality a viditelný výsledek svých snah. Tímto způsobem překonala všechny země, které

aspirovaly na nějakou formu hegemonie. Kolonizovala ostatní kontinenty: nejdřív vojensky a politicky, později v kulturní rovině. Šířila v nich expanzivní myšlení a usilování o rostoucí spotřebu. Nemá smysl diskutovat o tom, do jaké míry tato mentalita zvítězila: dnes vládne celému světu, vždyť hlavní politické, obchodní a právní mezinárodní organizace vycházejí z předpokladu, že očekávání každého státu se nesou v tomto duchu. Z kolektivní potřeby rozpínání pramení nutnost podmanit si jiné národy, tj. dochází k ozbrojeným konfliktům, které ve 20. století vyvrcholily dvěma světovými válkami. Individuální „expanzi“, jež měla původně jít ruku v ruce s rostoucím blahobytem, naopak od druhé poloviny minulého století až do počátku našeho tisíciletí provází zhoršování stavu životního prostředí a nejrůznějších aspektů kvality života: na rozdíl od dob minulých jsou dnes u jednotlivců na první pohled patrné neurozy postihující psychiku a poruchy příjmu potravy (obezita, anorexie), které ničí tělo. Paradoxní je, že model prudké expanze dnes nabízí i Čína, jež procitla z tisíciletého spánku: s následky nevidaných rozměrů dopadajících na ekologickou, společenskou a duševní rovnováhu.

Definitivní laicizaci západního myšlení zahájily především dvě velké osobnosti. První z nich kritizovala organizaci kolektivního života, druhá život jednotlivce. Marx v polovině 19. století prohlásil, že v dějinách je vytěsněna jedna obrovská část: ekonomika. Freud na začátku 20. století poukazoval na to, že z psychiky byla vytěsněna sexualita, takzvané nevědomí. Dnes se však sexualita vyjadřuje bez zvláštních omezení. A ekonomika je na prostý opak nevědomého: je středobodem našich snah.

Naopak z kolektivního vědomí *byl vytěsněn psychický původ ekonomického rozvoje*. Vztah naší psychiky k touze je chorobný. Chceme-li pochopit technické aspekty devastace životního prostředí a změny klimatu, musíme

nejprve lépe porozumět iracionálnímu impulzu, který je toho příčinou. Proč chceme pořád víc? Pokud jde o jednotlivce, ukazuje řada faktorů – například procento sebevražd, duševních poruch, zločinnosti, mnoha „nemocí z blahobytu“ – spíše na skutečnost, že když máme více, kvalita života se zhoršuje.

Marx byl přesvědčen, že moci kapitálu a chtivosti po zisku musí být nastaveny hranice; Malthus tvrdil totéž, pokud jde o růst populace; a konečně ve 20. století začalo stále více myslitelů – od think tanku MIT a Římského klubu až po Serge Latouche – zdůrazňovat, že znečišťování životního prostředí a využívání zdrojů chybí brzdy. Cílem této knihy je naopak vyzdvihnout, že chybí i něco jiného: přesvědčivý narativ o nutnosti hranic; a víra, v níž by tyto hranice mohly zapustit kořeny, jak tomu bylo kdysi v jiných kulturách. Bez toho hrozí, že teorie o ničivé ekonomické nespravedlnosti nebo čísla dokládající blížící se ekologickou katastrofu zůstanou jen abstrakcí, pro niž se nikdo nedokáže zapálit, a tudíž nebudou schopné mobilizovat většinu. Z ekologických pohrom by se mohl stát soběstačný bludný kruh a naše století by mohlo v dějinách být posledním, kdy člověk žije uprostřed relativní lhostejnosti. Nezbytný příběh – a zde je zakopán pes – přitom už existuje, existoval odedávna a bude existovat vždycky, poněvadž se skrývá v nejstarších mýtech, především u Řeků. Jde jen o to, vyzdvihnout jej z podzemí a přizpůsobit jej událostem postmoderní společnosti, aniž bychom se přitom museli zabývat jeho původem. Mýtus je totiž „tím, k čemu nikdy nedojde, a přitom tu bylo odedávna“.

*Luigi Zoja,
Milán, prosinec 2019*

ČÁST PRVNÍ

PROBLÉM

Mýtus růstu, mýtus mezí

Modernita dostala smrtelnou ránu do srdce: myšlenkou nepřetržitého a neomezeného růstu.

— O. PAZ, úvodní konference sympozia *Mexico Today* (Washington, 29. září 1978)

Třebaže poslední vítězství Evropy nebyla pouze vojenského rázu, podařilo se jí dobýt svět. Euro-americká kultura je první globální kulturou v dějinách. Svým triumfem se však nijak nepyšní. Nedává najevo žádné emoce. Zdá se, jako by byla bez duše stejně jako technologie, kterou si osedlala.

Vítězství Západu – technologické civilizace doprovázené tržním hospodářstvím, zastupitelskou demokracií a morálním konzumismem – se nedostalo žádných impozantních oslav.

Dosud nikdy neexistovala tak dalekosáhlá nadřazenost. Neevropské civilizace zanikly nebo si právě osvojují svět techniky a, navzdory jakémukoli odporu, přebírají i ideologii a způsob života, které s sebou technika přináší. Totéž se děje i v bývalých komunistických zemích.

Přesto tato porážka jinakosti a její konverze nevzbuzují nadšení ani nejsou pocítovány jako vítězství. Západ, jenž kdysi oslavoval svůj triumf nad národy Malé Asie v *Illiadě*, nad islámem v *Písni o Rolandovi* a nad východními hordami v *Písni o Nibelunzích*, nyní přechází mlčením skutečnost, že se prosadil na celém světě. Proč?

Nestačí odpovědět, že epos zanikl: už Hérodotos znal jeho meze, a proto si pro opěvování perských válek, které považoval za pokračování trojské války, vymyslel nový žánr, v němž splynuly mýty s vyprávěním o faktech. Epos dnes může ožít v mnoha nových formách, například ve filmu. To by nás mohlo svádět k domněnce, že Západ neoslavuje sám sebe, protože jeho úspěch nemá žádné jednoznačné protagonisty, jako byli například achajští vůdci nebo francouzští paladini. Taková polovičatá odpověď je však ještě neuspokojivější. Hrdinové dnes chybějí, protože strůjci vítězství Západu a jeho eposu jsme my všichni: „Protagonisté už neexistují, je tu jen chór.“⁴¹ A přece se v tomto vítězství nedokážeme najít a s rostoucími emocemi se obracíme k primitivnímu a venkovskému světu, který už zaniká.

Není těžké si domyslet, že moderní epos by mohl nabýt konkrétní podoby tehdy, kdyby byl situován mezi dějiny a mýtus: to neznamená, že by se fakta měla smísit s nereálnými prvky, důvodem je skutečnost, že vyprávění může být epické pouze tehdy, jsou-li fakta podána majestátním a transcendentním způsobem. *Mythos* původně neznamenal líčení smyšleného příběhu, který se liší od toho skutečného; znamenal slovo, naraci v absolutním slova smyslu, jež má autoritu, emoce, vlastní sugestivní sílu. Mýtus promlouvá hlasem, který jako by se ozýval přímo z nitra událostí, o nichž vypráví, a má moc tvarovat lidské bytosti tak, aby se podobaly formám, které sám předem určuje. Mýtus obsahuje osud.

Z genealogického hlediska je mýtus ta část dějin, která

už neodkazuje na další kořeny; podmaňuje si plány historických subjektů a podřizuje je svému vzoru. Z hlediska času je mýtus ta „minulost“, která nebyla nikdy přítomná ani v minulosti, a přitom neustále vyvíjí tlak, aby tak byla vnímána. Mýtus je spojitost i nezávislost, je vzdálený i aktuální.²

Jenomže kdybychom popisovali mýtus sám o sobě, vypověděli bychom o něm příliš málo. Má totiž také zvláštní vztah k tomu, kdo jej vypráví, a k tomu, kdo mu naslouchá. Mýtus není jen narativní forma, je to i vnitřní prostor, kde se vyskytují ty nejpřesvědčivější mentální obrazy: to si dobře uvědomuje vládnoucí třída, která často nahrazuje komplikovaná racionální témata mýtem, jež člověk ani nemusí poslouchat, protože má dojem, že jej zná odjakživa. Mýtus funguje ve společnosti jako první pomoc, dokáže zastavit čas a vrátit posluchače ke kořenům. I když ho znají nazpaměť, mohou mu naslouchat donekonečna, rok co rok, beze změny.

Člověk potřebuje příběhy, aby se mohl ztotožnit s jejich lidskými postavami. Věci mu nestačí, protože nedokážou prolomit samotu. Jenomže civilizace techniky namísto mytických událostí produkuje spotřební předměty, jež jsou toku vyprávění cizí. To ony mají navrch. Jejich vítězství nemá nic společného s mytickým zápallem: je odkouzlené, řečeno s Weberem. Triumf věcí vyděluje zdroj činů z duševního rozpoložení jednotlivce a převádí jej do objektivní a naprogramovatelné roviny: ale vylučuje z nich emoce a možnost, aby byly vyprávěny. Výsledky techniky se dají okamžitě reprodukovat, ale jen těžko mytizovat. Pokrok je dnes tak rychlý, že těžíme z nejnovějších inovací, aniž bychom se stali součástí nové kultury, do níž náležejí. Technika má uživatele, ale nemá otce. Její vítězství má kronikáře a archiváře, ale žádné vypravěče.

Existuje ještě další důvod, proč naše civilizace neopěvuje vlastní úspěchy. K vyjadřovacím těžkostem se

přidávají morální problémy. Vyhýbáme se epickému oslavování našich úspěchů nejen proto, že jsme ztratili přístup k vznešenosti mytického jazyka, ale také proto, že v sobě chováme pochybnosti a pocity viny, které se týkají jejich smyslu. Vnímáme je stále méně jako triumf Západu nad jinými civilizacemi a stále více jako vítězství věcí nad lidmi. Tomu, kdo by se divil, proč Západ obrací svůj pacifismus sám proti sobě, a ne proti svým soupeřům, musíme odpovědět, že tento pacifismus pramení z pocitu viny: musíme se usmířit s tím, co v nás modernita zranila. Univerzální platnost našich úspěchů je zatížena prvotním hříchem. Úzkostná snaha jej odčinit je pro Západ typická: je to laické pokračování prvotního hříchu z Bible.

Když se vydáme po stopách kořenů tohoto hříchu, postupně dojdeme až ke společnému mýtu.

Civilizace techniky na rozdíl od předcházejících či neevropských světů odhaluje své nitro především kritickým způsobem (*Kulturpessimismus*). Vzdělání lidé na Západě mají pocit, že zažívají formu života, který se nemá rád; ne náhodou páchají sebevraždy častěji než kdysi. V budoucnosti, do níž se upírají naše zraky, vidíme jakýsi vír, který nás do sebe může prudce strhnout. Nejen že se k sobě technická civilizace staví kriticky, ale popisuje se dokonce i formou negativních eposů. Historie Západu je spatřována jako pokračování mýtu, jenž namísto o stvoření vypráví o zničení. Na základě dávné řecké představy znázorňují tyto obrazy střídání generací jako postupnou degeneraci. Už v samotné řecké verzi se člověk propadl z neurčitého zlatého věku do železného. Zato u moderního mýtu neodpovídá nejnížší úroveň lidského života přítomnosti, nýbrž obávané budoucnosti.

V dobách, kdy se díky pokroku v lékařství začínala snižovat úmrtnost na nemoci, předpověděl Malthus demografickou pohromu. Když odstartovala průmyslová

revoluce, předpověděl Marx společenskou katastrofu. Ve dvacátém století se tento kritický proud urychlil a po obou světových válkách ještě nabral na síle, přičemž zasahoval stále širší oblasti: sociologickou, historickou, antropologickou, ekologickou atd., až nakonec získal globální charakter. Ve světě, který se na základě územní a technologické vzájemnosti čím dál víc unifikuje, se počítá se související sérií kolapsů, jež budou zahrnovat nejrůznější geografické zóny a sektory civilizovaného života. Vyděšené a regresivní způsoby myšlení opakovaně rozebírají možnou smrt Západu a všeho, co z něj pochází, právě ve chvíli, kdy jím vytvořený pořádek podle všeho definitivně ovládl celou Zemi. Západní civilizace sama sebe racionálně koncipuje jako pozitivní sílu, ale v narativním smyslu pojímá svůj mýtus negativně: to je nebezpečný protiklad, protože jde o nevědomou mytizaci. A nevědomá psychická funkce se vždycky může obrátit proti nám.

Tyto „představy globálních mezi“ mají tedy dvě roviny. Na vyšší z nich se setkáváme s bezprostředním, historizovaným, variabilním, technickým vnímáním, které je stejné jako svět, jež popisuje; ta hlubší rovina je pesimističtější, živená jen potají, profetická a má co do činění s ahistorickým modelem; právě zde nacházíme „morální“ prvek narace, který propůjčuje formu negativnímu eposu. Nejde o povrchní stesk po starých časech, který je společný všem epochám, ale o mnohem radikálnější, širší a sofistikovnější záležitost. Všichni dospívají ke stejné pesimistickým závěrům nezávisle na tom, jaký je jejich výchozí úhel pohledu. Vzniká tak dojem, že jejich společný jmenovatel se neodvozuje z vědeckých a vědomých údajů, nýbrž ze skutečnosti, že došlo k aktivování jediné nevědomé mytické představy.

Kultura, z níž vychází západní civilizace (připustíme-li rozdíl mezi často zaměnitelnými termíny pro kulturu a civilizaci),³ se na rozdíl od všech ostatních civilizací ve

vědomé rovině zakládá na myšlence expanze, jak ji interpretuje produktivistická a pozitivistická technika: tedy na onom „mýtu růstu“, který v sobě v mnoha ohledech zahrnuje podstatu modernity. Ve svých nevědomých fantaziích však tato kultura i nadále pěstuje tabu a strach z potrestání, jež byly v minulosti spojovány s arogancí a přílišnou přízní osudu: i nadále se tudíž obává katastrofy, zapomenutého vyústění tohoto mýtu.

Neomezený růst je de facto krádež a převzetí boží role. Nejde jen o to, že neomezenost je výsadou Boha. Samotné latinské slovo *cresco* („růst“) je totiž intransitivní sloveso odvozené od kořene, který v tranzitivní podobě tvoří sloveso *creo* („tvořit“). Růst a tvořit jsou ve společném latinském základě (a na tuto skutečnost jsme zapomněli, protože svědčí o našem zhřešení pýchou) jedinou činností, jež subjektu uvnitř i navenek propůjčuje velikost, která nemá obdoby.⁴

Důvěra v růst, v neustálý rozvoj a – méně vědomě – v Dějiny a kolektivní nesmrtelnost (jejich stejně neomezené časové nádoby) nesahá k počátkům západní civilizace, ale je jejím produktem, který se vymkl kontrole. Původně platil přesný opak. Příčinu toho všeho je třeba hledat v radikálním porušení principu umírněnosti, jež byl základem starého Řecka.

Středobodem našeho pojednání tedy bude kultura, v níž má kořeny jak představa dodržování mezí, tak i naše vlastní dějiny, a která je příznačně označována jako helenocentrická.⁵ Rozhodnutí vydat se touto cestou – stejně jako každá jiná volba – obnáší určitou jednostrannost. Jen nepřímou se tak dotkneme pozdější role křesťanství, jež k našemu pojetí mezí jistě přispělo. Zanedbáme i samotné antické Řecko, protože o mnohostrannosti jeho kultů, epoch a států budeme pojednávat jen do té míry, abychom z ní vyvodili to podstatné. Vcelku se budeme

zabývat olympskými bohy a nejznámějšími náboženskými formami, zakotvenými v metaforách: olympští bohové pro Helény nicméně nepředstavovali nějakou původní či stálou veličinu a jejich náboženství muselo soupeřit s chthonickými kulty, mystérii,⁶ vzrušujícími a neodolatelnými bohy pronikajícími z Východu.⁷ Ačkoli si uvědomujeme rozhodující význam Sparty, Iónie, Théb a Korintu i helenizované Makedonie, zaměříme se nakonec v našem pojednání na Athény, místo prvořadého významu a jedinečné kreativity. Pokud padne zmínka i o dalších epochách, bude to především proto, abychom je dali do souvislosti s 5. stoletím př. n. l., kdy došlo k zásadním zvrátům a kdy Athény definitivně prosadily svou převahu. Ve snaze postihnout podstatu helénství – nezávisle na tom, zda je historické, či zrekonstruované – budeme vybírat prameny na základě kritérií, která platila už v klasickém Řecku: výtvarné umění bylo i přes svou dokonalost jen doprovodným ornamentem, zatímco základem skutečné tvorby bylo slovo („poezie“ z *poieo*, dělat).⁸ Naše studie tedy bude vycházet především z písemných dokumentů.

Jednotný pohled na antiku je především moderní potřebou. Poté co byla znovu objevena řecká a helénská kultura, stal se z ní bezvýhradný ideál: Burckhardt a Nietzsche proměnili řeckého člověka ve výchovnou metaforu, která zpočátku oživila německou kulturu konce 19. století a později – a právě to je paradoxní – přispěla k utváření moderního myšlení.⁹ Tento výrazný a koncentrovaný obraz helénského člověka se stal nástrojem k podnícení kulturního růstu (pro Řeky *paideia*, daleko hlubší proces než prosté učení);¹⁰ význam tohoto řeckého ideálu se tak projevuje více v současné praxi než v dokumentech z minulosti. Není to ani tak model, na jehož základě můžeme poznávat antiku, jako spíše vzor pro dnešní život. Stejným způsobem vykonala svou úlohu

i hlubinná psychologie. Ani její hlavní pracovní hypotézu, nevědomí, nelze ověřit; její zásadní – ať už špatný, či dobrý – vliv na moderní kulturu je však dobře patrný.

V této práci se pokusíme o rekapitulaci řeckého mýtu, který vytyčil meze touhy. Sledování celého vývoje mýtu v dějinách západní civilizace přesahuje naše možnosti, ale budeme se snažit formulovat jeho hypotetickou spojitost s duševním rozpoložením moderního člověka, který vnímá nepřetržitý růst civilizace jako vinu.

Tato studie nám pomůže určit, nakolik je kritika neomezeného růstu poplatná mytické tradici, jež se zrodila v dávných dobách.

Díky vysledování pozůstatků mýtu můžeme vědecké studie opřít o věrohodný základ kolektivní psychologie. V mýtu je obsažena hypotéza morálního chování, která je ve společnosti psychologicky zakořeněná a představuje schůdnou alternativu k hnací síle hrdinských vzorů, jež narážejí na bariéru božích tabu: stačí připomenout mýtus o Prométheovi, o němž si promluvíme později.

Křesťanství rozsah působení mýtu později omezilo a vtěsnilo jej do Písma svatého. V řecké civilizaci si však mýtus uchovával prvořadé postavení, co do platnosti, úrovně vyjádření a také díky tomu, že nebyl určen k interpretacím, ale spíše k poslechu. Zatímco v předsudcích moderní doby znamená vědění rozvíjení myšlenek, byly spolu v řeckém světě myšlenky a mýty nerozlučně propojeny a rozvíjely se ruku v ruce. Vědění bez mýtu neexistovalo.

Mýtus byl vždy pravdivý, i když ne takovým způsobem, s jakým by se snadno smířila naše morálka a racionalita: nehlásal vysoké etické principy jako monoteismus nebo filozofické úvahy ani věrnost zásadám racionálního poznání jako věda. Nebyly v něm vyjeveny základní formy pozdějšího vědění, ale ani mu nebyly nutně cizí:

spíše v něm byly uchovány ve formě nevědomých struktur. Radikální protiklad mýtu na jedné a vědy a filozofie na druhé straně je moderní předsudek a z tohoto pohledu představuje výskyt vědy a filozofie ve starém Řecku nenadálý zlom a zjevení. Existovala však také kontinuita¹¹ mezi tradičním mytickým myšlením Řeků a překvapivými novinkami, které z něj vznikly. Estetické a psychologické funkce mýtu byly velkým novátorům známy a mýlili bychom se, kdybychom si představovali, že se vždy jen snažili odporovat jeho tradici. Sókratés nejdříve popisuje „geografický“ mýtus osudu duší a potom dodává: „Že se tyto věci mají zrovna tak, jak já jsem vyložil, to rozhodně tvrdit nesluší člověku majícímu rozum. Že však je buď toto nebo něco takového, pokud jde o naše duše a jejich přibytky, když je nesmrtelnost duše patrná, to podle mého zdání sluší tvrdit a stojí za to, aby člověk mající takové mínění se odvážil nebezpečí [...]“¹²

V antickém Řecku z mýtu vyvěral proud kolektivního citění a nevědomých mentálních kulturních obrazů, který v moderní době vyschl: jako když se z látky pomalu páře nit, až se nakonec rozpadne celá tkanina. Kromě náboženského významu měl pro kolektivní mentalitu i funkci, jež by se u jednotlivců dala přirovnat k funkci snu. Mýty vlastně odpovídají „... *letitým snům* mladistvého lidstva.“¹³ A stejně jako umělé odstranění snu vede k patologiím, což svědčí o jeho fyziologické a psychologické nezbytnosti, je i odstranění mýtu doprovázeno stavu kolektivní nejistoty, což podává důkaz o jeho významu pro udržení historické kontinuity a sociologické soudržnosti.¹⁴

Mýtus byl pro antickou mentalitu zásadní, a proto se způsob myšlení starých Řeků odlišuje od monoteistických náboženství, kde se mýtus udržuje pouze v pozadí, a hlavně od moderní laické racionality, kde dochází k jeho ztrátě. Zatímco pravdu vědeckého myšlení určuje

její původ (příčina), pravda mytického myšlení odvozuje svůj význam z místa určení (smysl). Cílem mýtu nebyla objektivní pravda, nýbrž spása. V tomto smyslu je náležité považovat jej za *pravdu* vždy, když prospívá zdraví duše. Mýtus, o němž se chystáme vyprávět, byl životadárnou silou pro řeckou civilizaci v dobách, kdy zažívala vrcholný rozkvět, i tehdy, když byla vystavena největšímu ohrožení. Vzal na sebe konkrétní podobu a vedl k řadě historických, uměleckých i vojenských úspěchů. Jakmile tuto úlohu splnil, zmizel.

Tato kniha se obrací ke čtenáři s následující otázkou: Jsou meze rozvoje moderní civilizace výhradně technickým problémem? Nebo, podíváme-li se na to z opačné strany: Věří ještě někdo v mýtus, který varuje, že přílišná žádost vyústí v pohromu? Pokud odpovíme, že moderní doba se dokáže smířit pouze s vnějším omezením svých nekonečných potřeb, získá tento problém výhradně politickou dimenzi; a politici už podali dostatečný důkaz, že si s ním nevědí rady. My jsme však přesvědčeni, že se věci mají jinak. Tento problém je v první řadě psychologický.

Na závěr těchto úvodních slov nám zbývá ještě definovat termín „mez“.

Na začátku jsme si položili otázku, jestli se potřeby a touhy, ponechá-li se jim úplná volnost, mohou vyvíjet donekonečna, nebo zda někdy narazí na přirozenou mez. Latinský pojem *limes* byl velmi jednoduchý: označoval pěšinu ohraničující zemědělské pozemky a později se začal používat pro jakoukoli hranici. Odpovídajícím řeckým termínem byl *hóros*, který mohl mít i rozšířenou platnost ve smyslu pravidla, zákona.¹⁵ Solón tímto slovem označuje roli politické a morální kontrolní instituce, již se zhostil, a jež se pro další vývoj helénské civilizace ukázala být zásadní.¹⁶

Daly by se použít i jiné termíny. Například „správná míra“. Jenomže tento výraz si stále uchovává prvek antické etiky. Příliš odpovídá latinskému *aurea mediocritas*¹⁷ (zlatá střední cesta). To by poněkud zastínilo odkaz na současné aspekty tohoto problému; slovo „správná“ v sobě zase ukrývá náznak předem hotového morálního soudu.

Stejně tak by se dalo hovořit o „inhibici“, která v současném freudovském pojetí skutečně označuje omezení nějaké funkce subjektu.¹⁸ Tento pojem dnes už nicméně příliš zavání klinikou, individuální patologií. My bychom naopak chtěli zohlednit v ideálním případě i zásadní rozhodnutí v oblasti politiky a ekonomie: znepokojivé patologie globalizovaného světa.

Autoinhibice samozřejmě není vynálezem civilizace, který by byl následně nadřazen instinktu. Opak je pravdou. Přirozený život reguluje sám sebe. Stromy nerostou až do nebe. Člověk přirozeně tuto potřebu mezi dlouho napodoboval. Vyhradil jí místo v příkázáních předmoderních náboženství a v hudebních partiturách, aniž by si uvědomil, že tak pouze dává najevo potřeby své duše a ucha.¹⁹ Ani v jednadvacátém století nehrozí, že se novorozenec či zvíře, jehož instinkty zůstaly člověkem nedotčeny, budou přejídat. Civilizace však svrhla hierarchii instinktů a pokřivila jejich seberegulaci. Ve snaze zmocnit se nekonečné blaženosti bohů vynalezla nadbytečnou konzumaci jídla a nevolnost. Růst, o němž si dnes myslíme, že je život, je jen jednou z jeho možných metafor; a růst bez konce je jen naivní metaforou nesmrtnosti.

Cesta na území psychologie

Historické události jsou v podstatě psychické události.

— M. BLOCH, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*

Psyché v řečtině znamená duši. A je-li psychologie studiem duše, zabývá se objekty, které nelze pozorovat přímo. Lásky, závislosti, nenávisti se nedají zkoumat jako věci, nýbrž pouze vnímat jako síly, jež se projevují v chování lidí.

Psychologie reálného života, na rozdíl od takzvané vědecké psychologie, se tedy snaží pomocí metafor nepřímo vyjádřit to, co samo o sobě nelze popsat.

Když dnes hovoříme o geografickém prostoru, už nepotřebujeme antický mýtografický model, který popisuje Zemi jako placku spočívající na sloupech a ramenech obrů: člověkem sestrojený satelit nám dokáže rychle zprostředkovat obraz světa, který přesahuje „Herkulovy sloupy“. Pokud však jde o vnitřní prostory a duševní stavy, nemůžeme se spolehnout na nové technologie a nezůstává nám nic jiného než se stejně jako dříve držet mytických metafor.

Nelze vyloučit, že jednoho dne bude možné rovněž přímé pozorování vlastností duše a že pak naše psychická schémata, vytvořená pomocí metafor, přestanou vyhovovat, podobně jako někdejší mapy placaté Země. Do té doby metafory nicméně zůstávají naším orientačním nástrojem a – podobně jako kdysi antická geografie představovala základ pro objevování zemského povrchu – umožnily první pokroky při průzkumných výpravách do nitra duše.

Hlubinná psychologie²⁰ se – počínaje oidipovským komplexem – namísto k chladným konceptům, postrádajícím jakékoli narativní vlastnosti, často uchýlovala k používání metafor odvozených z klasických mýtů; jejich převyprávěním totiž můžeme evokovat emoce, z nichž se původně zrodily. V řecké a římské mytologii byli bohové osobami, jež se ve všem podobaly člověku. Dnes už je nevnímáme jako vnější nadpřirozenou sílu, ale stále si uvědomujeme jejich význam a estetickou kvalitu. Jejich zdánlivá teologická naivita odpovídá psychologické skutečnosti: v každé době pociťoval člověk hnutí, ke kterým dochází hluboko v jeho psychice (agresivita, láska atd.), jako nátlak, jako by mu „jiné“ síly vnucovaly svou vůli. Tyto síly byly kdysi pojímány v teologickém smyslu, jako vnější božské entity; dnes jsou vnímány ve smyslu psychologickém, jako vnitřní impulzy, silnější než vědomý úmysl. Relativizace jednoty subjektu, a tudíž i poznání, že jeho vůle je silně omezena, je jedním z nejzásadnějších předpokladů hlubinné psychologie, což platí zvláště pro Jungovu analytickou psychologii. Historickou předzvěst tohoto hlediska nacházíme v polycentrické psychologii řeckého polyteismu. Antická mytologie a moderní psychologie, která se vyjadřuje pomocí metafor, jsou si tak i přes tisíciletý odstup velmi blízko. Během časového intervalu mezi oběma pohledy se svět dál vyvíjel. Pokrok však nijak neposílil význam lidské vůle ani nedokázal přimět mýtus, aby ji přestal obléhat od samých základů.²¹